

**ENEA SILVIO PICCOLOMINI ÎN BIBLIOTECI TRANSILVANE.
STUDIU DE CAZ: *EPISTOLAE FAMILIARES*, 1496, DE LA
BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
“LUCIAN BLAGA” DIN CLUJ-NAPOCA**

Apariția tiparului la jumătatea secolului al XV-lea datorată geniului lui Gutenberg se înscrie în perioada marilor descoperiri care au avut loc în secolele al XV-lea și al XVI-lea. Deși din punct de vedere financiar cărțile tipărite s-au dovedit a fi relativ scumpe pentru omul de rând, totuși imprimeriile și-au continuat activitatea, tipăriturile începând să fie căutate în târgurile și orașele europene.

Datorită originii germane a inventatorului, primii tipografi care s-au răspândit în Europa au fost cei germani, care au dus cu ei mai departe arta tipografiei. Astfel, în foarte scurt timp, tiparul a cucerit marile centre comerciale și de cultură din Europa: Strasbourg (1458), Bamberg (1460), Subiaco (1465), Köln (1466), Basel (1467), Augsburg și Plzeň (1468), Veneția (1469), Paris, Nürnberg și Utrecht (1470), Milano, Napoli și Florența (1471) etc.¹.

Cărțile tipărite în secolul al XV-lea, cunoscute și sub denumirea de incunabule, valoroase și căutate și în zilele noastre, nu au fost apreciate la adevărata lor valoare în perioada de început. Importanța lor a crescut odată cu celebrarea celui de-al doilea centenar, în anul 1640, după cum se credea, al invenției tiparului²; abia atunci au început să apară lucrări despre primele cărți tipărite: Cornelius Beughem, *Incunabula Typographiae*³, Michael Maittaire, *Annales Typographici*⁴, George W. F. Panzer, *Annales Typographici*⁵ etc.

Unul dintre cele mai importante centre incunabulare din Germania a fost orașul Nürnberg, care trăia o perioadă de înflorire economică încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, fiind un oraș care s-a remarcat printr-un viu comerț cu manuscrise⁶. Aici și-a început activitatea tipografică Anton Koberger⁷.

¹ Flocon 1976, p. 149.

² Mc Murtrie 1927, p. 155.

³ Beughem 1688.

⁴ Maittaire 1719.

⁵ Panzer 1793.

⁶ Cavallo 1977, p. 223.

⁷ Despre cel mai important tipograf al orașului se știe că inițial a fost orfevrier, meserie apropiată celei lui Gutenberg, care a fost bijutier. El și-a transformat atelierul într-o tipografie. Prima carte tipărită de el a apărut în anul 1473, fiind vorba de o ediție bilingvă, germano-latină a lucrării *De consolatione philosophie* a lui Boetius. Pentru mai multe informații despre activitatea tipografică a lui Anton Koberger vezi și Flocon 1976, p. 165; Steinberg 1996, p. 25-27; Petrucci 1979, p. 121-123.

În anul 1492 era cel mai mare editor al Europei, având importante relații comerciale cu mulți librari din marile orașe europene; a intrat într-o serie de parteneriate cu tipografiile din Basel, Strasbourg, Lyon, pentru că presele sale nu mai puteau face față unui număr așa de mare de comenzi. La Paris a avut propria agenție. În perioada 1473-1523 a editat peste 200 de lucrări, identificate astăzi cu ajutorul repertoriilor de incunabile. Spre sfârșitul activității (casa Koberger și-a încheiat activitatea în anul 1526), Koberger a părăsit imprimeria, consacându-se, în special, editării și comerțului cu cărți⁸.

Subiectele incunabilelor aveau, în special, aspect religios; este un lucru cât se poate de normal dacă ne gândim că majoritatea oamenilor instruiți din acea perioadă erau clerici. Cartea favorită a fost *Biblia*. S-au tipărit multe tratate religioase, ca *Imitațiunea lui Christos* a lui Thomas a Kempis, lucrări de drept ecleziastic: decretele lui Grațian, ale papei Grigore al IX-lea, dar și lucrări ale clasicilor: Pliniu cel Bătrân, Aristotel, Strabo, Pomponiu Mela, Cicero, Vergiliu, Horațiu, Lucan sau scrierile în limba vernaculară ale lui Dante, Boccaccio, Petrarca etc. Însă, cel mai popular autor contemporan a fost Enea Silvio Piccolomini, a cărui nuvelă *De duobus amantibus* a fost una dintre cele mai bine vândute lucrări ale secolului al XV-lea⁹.

Enea Silvio Piccolomini a făcut parte din cercul celor mai importanți umaniști ai secolului al XV-lea prin bogata operă lăsată posterității. Lucrările sale au atins multe subiecte delicate ale vremii, cum ar fi conciliul de la Basel, istoria Boemiei și problema husiților, statul și noțiunea de suveranitate, descrierea Germaniei etc. În redactarea acestor lucrări a folosit o largă paletă de cunoștințe umaniste, înțesate cu multe citate din clasicii antici.

Printre scrierile sale care au lăsat un ecou în istoria central-europeană se numără bogata corespondență purtată cu diferite personalități ale vremii: împăratul Frederic al III-lea, împărăteasa Eleonora, regele Ladislau al V-lea al Ungariei și Boemiei, Alfons al V-lea, regele Neapolelui, cancelarul Caspar Schlick, ducele de Milano, Francesco Sforza, cardinalii Giuliano Cesarini, Nicolaus Cusanus și Juan de Carvajal, colaboratorii săi: Nicolò Arcimboldi, Johann Eich, Leonardo Benvoglianti, Giovanni Capestrano, Giovanni Campisio, Leodrisio Crivelli etc.

În tipografia lui Anton Koberger a apărut în anul 1496 și unul din incunabilele operei lui Enea Silvio Piccolomini¹⁰. Pe lângă această ediție, repertoriile de incunabile mai amintesc două ediții apărute tot în tipografia lui Koberger, sub același editor, Nicolaus de Vuile, dar în anii 1481 și 1486¹¹.

⁸ Flocon 1976, p. 165.

⁹ Mc Murtrie 1927, p. 161-168.

¹⁰ Este cazul incunabilului Pius II 1496, care are coordonatele Pius II (papa 1458-1464), *Epistolae familiares*, Nurenberge, Anthonius Koberger, 1496, Kal. Iunii XVI [V. 17], 4°.

¹¹ Schatz 1995 amintește la numărul 102 ediția din anul 1481, iar la numărul 104 ediția din 1496. Mosora, Hanga 1979 menționează la numărul 57 ediția din anul 1496. Kulcsár 1965 amintește la numărul 452 ediția din 1481, iar la 453 pe cea din 1496. Kotvan 1956 menționează la

Epistolae-le lui Piccolomini tipărite în anul 1496 sunt destul de des întâlnite în bibliotecile din Transilvania, dacă luăm în considerare repertoriile de incunabile realizate de cele mai importante biblioteci transilvane și care amintesc această ediție sau celelalte apărute din lucrarea umanistului italian¹². *Epistolae*-le lui Enea Silvio Piccolomini s-au bucurat de răspândire nu numai în Europa, ci și în Transilvania, datorită comerțului activ din secolul al XV-lea și următoarele, a deschiderii orizontului cultural transilvan spre Europa și a trimiterii la școlile din Apus a tot mai multor tineri care și-au însușit cultura acelor vremuri în care umaniștii s-au aflat pe o treaptă atât de înaltă.

Ne-am propus să ne ocupăm de *Epistolae*-le apărute în anul 1496, care fac parte din colecția de incunabile a Bibliotecii Centrale Universitare “Lucian Blaga” din Cluj și care reprezintă singurul exemplar deținut de către această bibliotecă. Ediția din anul 1496 are următoarele coordonate: Pius II (papa 1458-1464), *Epistolae familiares*, Nurenbergae, Anthonius Koberger, 1496, Kal. Iunii XVI [V. 17], 4°. Cuprinde 344 file, numerotate recent; tiparul este negru cu 42 de rânduri, cu inițiale completate de mână cu culoarea roșie; fila 2^r conține singura inițială iluminată, pe o foiță de aur găsindu-se litera “I” de culoare albastră; la subsolul aceleiași file se află un ornament floral iluminat. Legătura este recentă, în carton presat cu cotor din piele. Pe cotor apar o serie de motive auri, printre care este amintit tipul lucrării “Epistolae / Aeneae Silvii / 1496 / Incunabula / Kolozsvari Casino”. Incunabulul a fost legat când se afla în proprietatea cazinoului din Cluj; de aceea, pe copertă apare ex libris-ul posesorului. Lucrarea are pe f. 1^r două sigilii aparținând cazinoului clujean; tot acolo mai sunt amintiți anii 1710 sau 1718, nu ne putem da seama cu precizie deoarece ultima cifră a fost corectată. Pe filele incunabulului se află numeroase note de lector; unele dintre ele conțin trimiteri la *Biblie*, cum ar fi la f. 271^r “Hybre: 31” sau “Ieszechil: 20” sau “Hebre: 7”; pe aceeași filă, pe marginea stângă, se află un mic desen ce reprezintă o mână al cărei arătător este îndreptat spre cuvântul “Sacrame[n]ta”. La f. 308^v, sub ultimul cuvânt de pe filă “s[an]ctae crucis”, se află scris cu cerneală maronie “retrocede p[er] fol[ia] 17”. La f. 310^r, la începutul scrisorii 425 este scris “non legat[ur]”¹³. Același comentariu poate fi citit la f. 313^v, în dreptul scrisorii 427, care prezintă sfârșitul dragostei dintre Guisgardus și Sigismunda – personaje ale unei nuvele de-a lui Boccaccio.

numărul 43 numai ediția din 1481. Catalogus 1971 amintește la numărul 38 ediția din anul 1496. Sajó, Soltész 1970, vol. II, menționează la numerele 2742 ediția din 1481, la 2744 ediția din 1486 și la 2745 ediția din 1496; tot aici sunt amintite și alte ediții din scrisori apărute la Louvain în 1483, la Milano în 1496, la Lyon în 1497. Alker 1958 amintește la numărul 2 ediția din 1486. Dokoupil 1970 prezintă la numerele 929 și 930 ediția din anul 1481, la 931 pe cea din 1486, iar la 932 pe cea din 1496. Feigelmanas 1975 amintește la numărul 362 ediția din anul 1486. Jugăreanu 1969 menționează la numărul 252 ediția din anul 1481. Ediția din anul 1496, de care ne vom ocupa în acest articol, este amintită și în lucrarea unuia dintre cei mai importanți autori de repertorii de incunabile; este vorba de Hain volumen I, pars I, 1826, care la numărul 156 menționează incunabulul din anul 1496 apărut în tipografia lui Anton Koberger.

¹² Mosora, Hanga 1979, p. 74-75; Kulcsár 1965, p. 86; Catalogus 1971, p. 34; Jugăreanu 1969, p. 123.

¹³ Scrisoarea este trimisă de Pogius Florentinus lui Leonardus Aretinus și face referire la o școală epicureică din Germania.

Epistolae-le conțin o serie de însemnări de proprietate; cele mai importante însemnări se găsesc la f. 1^r “Codex dom[us] s[anc]tae Trinit[at]is eccles[ia]e Carthus[ium] p[ro]pe Bru[n]a[m] i[n] Moravia”¹⁴, la 1^v “D[omi]n[us] Johannes Patavie[nsis] Altarista Brune[nsis] hu[n]c dedit lib[rum] Carthus[ien]s[i], in Ca[m]po Regio dica[nt] si Ave Maria”, la f. 344^r găsim aceeași însemnare ca la f. 1^v, dar mai completă – “D[omi]n[us] Johan[es] Patavie[nsis] domui S[anc]tae T[ri]nitate in Ca[m]po Regio hu[n]c dedit lib[rum] p[ro]pt[er] deu[m] dica[nt] si unu[m] Ave Mari[a] Anno D[omi]ni 1410”¹⁵. La f. 2^r găsim însemnarea “Carthus[ienses] Brunens[es] C T”. Aceleași inițiale “C.T.” apar și la f. 4^r, în dreptul scrisorii 6. Alte însemnări de proprietate sunt: “Mikó Laszló, 1651”, “ex libris Ludovici Pogir, 1683”; ultima se găsește la f. 3^r. La f. 344^v se găsește o altă însemnare: “Simia pulcherrima [...] 1652”. La f. 48^r, întors cu capul în jos, se află un comentariu la text semnat de “Mikes Sigmund uradnak”. O altă importantă notă manuscrisă se găsește pe prima filă și este în limba maghiară: “[...] ezer hat szaz ötven egh / vot az leaniom nak Janko Ilonak / Miko Laszlo Urammal szen György / Havanak Utolso Napyan mely legy / en az I[ste]n Szent Nevenek Dicsiretire anno 1651 30 / anno 1651 die 30 aprilis löt az en edes / Arva leaniom Janko Ilona kez fogasa / Miko Laszlo uramal / Anno 1652 adtam meger az en ed[es] / arva leaniomot Miko Laszlo Uranak / [...] husz hatodik napia karachion havan / ak”. Alți proprietari până la cel actual au fost Kolozsvári Casino și Erdélyi Muzem Könyvtára. Menționăm că descrierea noastră conține o serie de deosebiri față de cea a *Catalogului*¹⁶.

Printre cele 433 de scrisori pe care le cuprinde incunabulul s-au strecurat și mici greșeli de tipar în privința numerotării scrisorilor. Scrisoarea care ar trebui să fie numerotată cu cifra 74, are trecută cifra 84, însă următoarea este corect numerotată, adică 75; aceeași greșeală s-a întâmplat și la numerotarea scrisorii 339, care este numerotată greșit 329. Mai trebuie precizat faptul că editorul nu a ordonat scrisorile cronologic.

¹⁴ Conventul cistercian a fost fondat în anul 1323 în cartierul Staré Mesto din Brno cu ajutorul văduvei regelui Václav al II-lea și a lui Rudolf de Habsburg, Eliška Rejčka. Vezi și Aeneae Silvii *Historia*, p. 78.

¹⁵ Aceste două însemnări au fost transcrise în Catalog 1979, p. 75 cu unele diferențe față de transcrierea noastră. Anul 1410 care într-adevăr apare nu credem că este corect, deoarece incunabulul a fost tipărit în anul 1496; ar putea fi vorba de anul 1510, deoarece acel tip de scriere s-a utilizat în secolele al XV-lea și al XVI-lea. În legătură cu localitatea amintită în însemnare: Campus Regius, Benedict 1909, p. 254 dă echivalentul actual al localității; astăzi este Königsfelden, din cantonul elvețian Aargau, unde odinioară într-adevăr s-a aflat o mănăstire.

¹⁶ Catalog 1979, p. 74-75 conține o serie de greșeli referitor la descrierea acestui incunabul; în primul rând numărul de file menționat de Catalog este [348]; până de curând ediția avea numerotată o singură filă, 342^r, fără să fie cuprins și conținutul scrisorilor din incunabul; în realitate lucrarea are numai 344 f. deoarece îi lipsesc din caietul cu litera M 4 file (M III și M IV cu corespondentele lor). Dacă adăugăm la numerotarea făcută recent (344 f.) cele 4 file lipsă din caietul literei M iese numărul 348 de file atâta cât amintesc repertoriile de incunabule referitor la numărul de file din *Epistolae*. Catalogul mai amintește existența unei xilogravuri, pe care nu am putut-o depista. Mai sunt amintite însemnările de proprietate din anii 1651, 1683 și cea de pe f. 1^v; restul însemnărilor a fost omis.

Un element care poate fi urmărit în cadrul cercetării incunabulului de față este filigranul; probabil este o invenție italiană, folosită cu scopul de a apăra calitatea hârtiei prin marcă, deoarece existau multe încercări de falsificare¹⁷. Incunabulul din anul 1496 are mai multe tipuri de filigrane, dintre care am reușit să identificăm numai unul, care se întâlnește în prima jumătate a lucrării, la f. 4^r, 4^v și 5^r, 5^v, la f. 60^r, 60^v și 61^r, 61^v, la f. 90^r, 90^v și 91^r, 91^v, la 128^r, 128^v și 129^r, 129^v, la f. 152^r, 152^v și 153^r, 153^v¹⁸. Celelalte tipuri de filigrane descoperite în incunabul nu au putut fi identificate în bibliografia de specialitate.

Prefața *Epistolae*-lor (*Preconisatio Eneae Silvii poetae laureati*), alcătuită de Nicolaus de Vuile¹⁹, se găsește la f. 1^v. Cuprinde câteva elemente care creionează pe scurt viața și activitatea lui Enea Silvio Piccolomini; începe cu perioada conciliului de la Basel, trece la perioada în care s-a aflat în slujba regelui, mai târziu a împăratului Frederic al III-lea; apoi sunt amintite funcțiile ecleziastice de episcop de Trieste, de Siena și cea de cardinal, urmând, în sfârșit, funcția de pontif suprem. În această prefață se ascund două greșeli ale editorului, Nicolaus de Vuile, dintre care numai una a fost corectată de către unul dintre proprietarii incunabulului. Nu papa Nicolae al V-lea l-a ridicat pe Piccolomini la rangul de cardinal, așa cum amintește editorul, ci papa Calixt al III-lea, așa cum menționează unul dintre proprietarii (“Calixtu[m] [tertiu]m”)²⁰. Cea de-a doua greșală se găsește în fraza imediat următoare; editorul crede că Piccolomini a ajuns papă după moartea papei Nicolae al V-lea; de fapt, Piccolomini a fost numit papă abia la moartea papei Calixt al III-lea, urmașul lui Nicolae al V-lea²¹. Această greșală nu a mai fost corectată ca cea de dinainte. Editorul îi face un elogiu, amintind preocuparea de bază a secretarului – Piccolomini – la cancelaria regală²². Tot în prefață, editorul

¹⁷ Zappella 2001, p. 83-87.

¹⁸ Este vorba de o coroană cu diademă, care se întâlnește foarte des. Este cunoscută și sub numele de tiară, sau coroană imperială, sau coroana dogelui, sau coroană înaltă. Acest tip de filigran s-a folosit la Nürnberg în perioada 1487-1500. Pentru mai multe informații, de consultat Briquet 1907, vol. 2, p. 296, nr. 4902.

¹⁹ Nicolaus de Vuile, cunoscut și sub numele de Niklas von Wyle, a fost umanist, poet, pictor elvețian, care a trăit între anii 1410-1478. A tradus în germană lucrări de-ale lui Boccaccio, Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini. S-a aflat în corespondență cu mulți umaniști printre care și Piccolomini, a cărui nuvelă *De duobus amantibus* a și tradus-o în germană. Între anii 1469-1478 a ocupat funcția de cancelar al orașului Stuttgart, unde a și murit. Vezi Enciclopedia 1971, p. 6874. În contextul morții editorului (1478) și cel al tipăririi *Epistolae*-lor (1481, 1486, 1496), problema acestei cronologii rămâne o curiozitate. Îngrijirea ediției s-a terminat înaintea morții editorului, dar lucrarea a putut fi tipărită numai după câțiva ani; vezi și Schumetz, Voigt 1962, p. 16.

²⁰ Pius II 1496, f. 1^v: “[...] ex eo loco in episcopum senensis ecclesie postulatus unde per Nicolaum papam quintum ad fastigium cardinalatus est assumptus”; pentru corectitudine, vezi Paparelli 1950, p. 164.

²¹ Pius II 1496, f. 1^v: “[...] post defuncto Nicolao in summu[m] pontifice[m] canonice electus [et] Pius secundus appellatus”; pentru corectitudine, vezi Pio II 1997, p. 61-70.

²² Pius II 1496, f. 1^v: “Qui exinde cancellarie annis co[m]pluribus non sine labore maximo inserviens, diversas l[itte]ras [et] missivas hincinde ad principes, prelatos, magnates, amicos [et] fautores suos latine aravit [...]”.

justifică apariția ediției pe care el a îngrijit-o; alegerea lucrării lui Piccolomini față de alte lucrări ale umaniștilor ca Petrarca, Leonardo Aretino, Guarino da Feltre, Poggio Braccioloni, Casperino etc. se datorează clarității stilului și familiarității autorului cu limba latină²³; editorul are dreptate când afirmă aceste lucruri deoarece claritatea stilului și simplitatea propoziției au făcut ca opera lui Piccolomini să fie una dintre cele mai editate, nu numai în epoca Renașterii. Scurta prefață adăpostește, spre final, un mic citat din Seneca²⁴. Referitor la viața lui Enea Silvio Piccolomini, editorul ne oferă doar atâtea informații, dar justifică bine alegerea acestui reprezentant al Renașterii italiene.

Cele 433 de scrisori din ediția studiată nu conțin numai scrisorile trimise de Enea Silvio Piccolomini, totuși ele sunt, în realitate, cele mai multe (350 de scrisori). Dintre acestea, la 23 scrisori nu este precizat destinatarul; câteva cuprind lucrări de mici dimensiuni, trimise de către Piccolomini sub formă epistolară. 35 de scrisori din cele 433 nu sunt deloc legate de numele lui Piccolomini, însă prezintă evenimente legate de perioada în care a activat umanistul. 32 de scrisori, incluse de editor în ediția din anul 1496, au fost trimise lui Piccolomini de către cunoscuții săi: Ricardo Valentino, scriitor apostolic, Mariano Sozino, prieten din tinerețe, Francisco Quedratio, avocat consistorial, Poggio Bracciolini, Francisco de Picciolpassis, Petro Noxetano, Adam de Mulin, Francesco Sforza, duce de Milano, Gregorio Lolli etc.

Din punctul de vedere al conținutului, scrisorile se referă la un domeniu vast, tratând evenimente din viața personală, care au putut contribui la realizarea biografiei lui; alte numeroase scrisori amintesc două personaje importante pentru secolul al XV-lea central-european: este vorba de regele Vladislav I al Ungariei, cunoscut și sub numele de Vladislav al III-lea al Poloniei (mort la Varna în anul 1444) și Ladislau Postumul (otrăvit, după cum se știe, în Boemia, în anul 1457). Un alt grup de scrisori urmăresc evenimentele central-europene – petrecute în Ungaria, Boemia, Austria –, dar și italice și vest europene – în special luptele pentru supremația politică și militară purtate în Peninsula Italică; tot aici putem introduce și scrisorile care dezbat evenimentele petrecute în timpul conciliului de la Basel (1431-1449). Dar cele mai interesante dintre ele ating o problemă larg dezbătută în epocă, asupra căreia statele occidentale nu au reușit să ajungă la un numitor comun: războaiele cu turcii. În același context este amintit și Ioan de Hunedoara și bogata lui activitate militară. În jur de 80 de scrisori vorbesc despre pericolul turcesc și despre încercările de organizare a cruciadei din

²³ Pius II 1496, f. 1^v: “Huius ego epistolas quas ipse (ut supra dixi) hincinde ad principes ac suos amicos [et] fautores obsignavit, in unu[m] collegi [et] impressum iri fideliter ordinavi. Et potius illas q[uam] aliorum oratoru[m] epistolas quia etsi eorunde[m] ut Tullii Petrarche, Leonardi Aretini, Guarini, Pogii, Guileffi, Casperini, ceterorumq[ue] epistole, elega[n]tes compte [et] ornate existant. He t[ame]n epistole Enee in stili claritate [et] latini familiaritate videntur antecellere”.

²⁴ Pius II 1496, f. 1^v: “Certis ingeniis immorari oportet si velis aliquid trahere quod fideliter sedeat”.

secolul al XV-lea. Pe lângă aceste scrisori care dezbat evenimente ale vremii, incunabulul conține și o parte din lucrările de mai mică amploare ale lui Piccolomini, trimise în stil epistolar diferitor personalități²⁵.

Cartea se termină cu *impressum*-ul tipografului Anton Koberger, cetățean din Nürnberg care a tipărit “non inco[m]petenter” această carte²⁶. Întreaga lucrare conține la sfârșit un cuprins, intitulat *Numerus et ordo epistolarum in hoc opere contentarum*, în care este precizat numărul scrisorii, dar și o scurtă explicație despre ceea ce conține ea.

Pentru secolul al XV-lea *Epistolae*-le reprezintă o sursă prea puțin cunoscută și dezbătută în istoriografia românească. Scrisorile ediției din 1496 sunt cu atât mai însemnate cu cât o serie dintre ele aduc în față personalitatea de comandant de oști a lui Ioan de Hunedoara și amintesc faptele de vitejie de care a dat acesta dovadă cât timp s-a aflat în război cu turcii²⁷. Mulți istorici români s-au preocupat de problema turcească în secolul al XV-lea, dar rolul jucat de personalitatea lui Enea Silvio Piccolomini și a *Epistolae*-lor sale este doar trecător amintit, fără să se oprească asupra acestui izvor de informații prețioase. În general, studiile dedicate umanistului italian, puține la număr, se referă la menționarea în lucrările sale a unui comandant roman Flaccus, de la care ar deriva numele de Valahia²⁸. Dar ca sursă de informare sau izvor istoric, *Epistolae*-le sunt rar folosite. De aceea, analizele viitoare asupra operei lui Enea Silvio Piccolomini ar putea să-i redea locul cuvenit și în istoriografia românească.

ANDREEA MÂRZA

²⁵ Printre ele amintim nuvela *De duobus amantibus* (f. 83^r-92^v), dedicată prietenului său Mariano Sozino, *Tractatulus de educatione liberorum per Eneam Silvium editus ad Ladislaum nobilissimum Hungarie [et] Bohemie regem* (f. 319^r-347^v), dedicat regelui Ladislau al V-lea al Ungariei și Boemiei, *Epistola ad Mahumetem* (f. 254^r-276^v), dedicată sultanului Mahomed al II-lea, dar neexpediată, *Tractatus pulcerrimus Enee Silvii de curialium miseris* (f. 143^v-154^v) adresată juristului Johann von Eich sau *Somnium de fortuna* (f. 74^v-78^v) dedicată cunoscutului său Prokop Rabenstein.

²⁶ Pii II, pontificicis [sic!] maximi, cui ante summu[m] episcopatum, primum quidem imperiale [sic!] secretario, ta[n]dem episcopo, deinde cardinali Senen[si], Eneas Silvius nomen erat, familiares Epistolae ad diversos, in q[ua]druplici, vite eius statu transmissae, impensis Anthonii Koberger Nuremberge impressae, finiunt XVI Kal[enda]s Iunii, anno salutis Christiane etc. MCCCCXCVI. Ultima scrisoare din incunabul conține o odă închinată Fecioarei Maria, în care este amintit Anthonius Koberger; vezi și Pius II 1496, f. 337^v: “Ab Enea ut fert[ur] co[m]posita, postq[uam] ad summa[m] in terris dignitatem vocatus, digne Pius nominatus est, quam Anthonius Koberger civis Nure[m]bergensis, non inco[m]petenter in libri huius calce poni iussit”.

²⁷ Pop, Mârza 1998.

²⁸ Armbruster 1972, p. 49; Holban, I, 1968, p. 161, 172, 210, 401, 425, 469-470, 475-476; Daicovicu 1968, p. 203-213; Marcu 1923, p. 338-386; Popescu-Spineni I, fasc. I, 1938, p. 76-86.

**ENEA SILVIO PICCOLOMINI IN TRANSYLVANIAN LIBRARIES. CASE STUDY:
EPISTOLAE FAMILIARES, 1496 FROM CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY
“LUCIAN BLAGA” FROM CLUJ-NAPOCA**

SUMMARY

Enea Silvio Piccolomini, i. e. Pope Pius II, humanist, but also a churchman, has leaved to posterity important writings, among which one may count his letters (*Epistolae familiares*) printed in several editions starting in 1481. The copy of the *Epistolae* printed in 1496, preserved in the Central University Library “Lucian Blaga” Cluj-Napoca, has traveled a long way. Its trip started from the printing shop of Anton Koberger in Nuremberg, and then reached the Cistercian abbacy at Brno, in Moravia, wherefrom arrived in the libraries of bibliophiles such as Laszlo Mikó and Ludovic Pogir. Later it came into the ownership of the Koložsvári Casino, wherein the book was attached new covers. An inventory seal indicates another owner, the Erdélyi Múzeum wherefrom the book arrived at its current owner. This is the circulation of this incunabulum and the owners who left their traces on the copy of Piccolomini’s *Epistolae* edited in 1496 by the Swiss humanist Nicolaus von Wyle. This study makes a presentation of the copy from the perspective of book science, intending to make research of the content as a next step, insisting on its relationship to the history of Transylvania.

Abrevieri bibliografice

- Aeneae Silvii *Historia* - Aeneae Silvii, *Historia Bohemica – Historie Česká*, Praha 1998.
 Alker 1958 - Hugo Alker, *Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien*, Wien 1958.
 Armbruster 1972 - Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București 1972.
 Benedict 1909 - Friedrich Benedict, *Orbis Latinus*, Berlin 1909.
 Beughem 1688 - Cornelius Beughem, *Incunabula Typographiae sive catalogus librorum [...]*, Amstelodami, Joannes Wolters, 1688.
 Briquet - C. M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier de leurs apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, vol. 2, Genève 1907.
 Catalogus 1971 - *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai*, Târgu-Mureș 1971.
 Cavallo 1977 - *Libri e lettori nel medioevo*. Guida storica e critica a cura di Guglielmo Cavallo, Roma-Bari 1977.
 Daicovicu 1968 - Beatrice Daicovicu, *Mărturii apusene despre latinitatea și continuitatea românilor (secolele XV-XVI)*, în *ActaMN*, V, 1968.
 Dokoupil 1970 - Vladislav Dokoupil, *Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně*, Praha 1970.
 Enciclopedia 1971 - *Enciclopedia Hoepli*, vol. 7, Milano 1971.
 Feigelmanas 1975 - Nojus Feigelmanas, *Lietuvos Inkunabulai*, Vilnius 1975.
 Flocon 1976 - Albert Flocon, *Universul cărților*, București 1976.
 Hain 1826 - Ludovicus Hain, *Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD*, volumen I, pars I, Stuttgartiae et Tubingae 1826.
 Holban 1968 - *Călători străini despre Țările Române* (coord. Maria Holban), I, București 1968.
 Jugăreanu 1969 - Veturia Jugăreanu, *Catalogul colecției de incunabule ale Bibliotecii Muzeului Brukenthal*, Sibiu 1969.
 Kotvan 1956 - Imrich Kotvan, *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Scientificaе Civitatis Bratislaviensis*, Bratislava 1956.
 Kulcsár 1965 - Petrus Kulcsár, *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyaneae*, Szeged 1965.
 Marcu 1923 - Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiene de secoli XIV e XV*, în *Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma*, I, 1923.

- Mittaire 1719 - Michel Maittaire, *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD*, Hage Comitum, apud Isaacum Vaillant, 1719.
- Mosora, Hanga 1979 - Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul incunabilelor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj*, Cluj, 1979.
- Mc Murtrie 1927 - Douglas C. Mc Murtrie, *The golden book. The story of fine books and bookmaking – past & present*, Chicago 1927.
- Panzer 1793 - George W. Panzer, *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD [...]*, Norimberge, Impensis Joannis Eberhardi Zeh, 1793.
- Paparelli 1950 - Gioacchino Paparelli, *Enea Silvio Piccolomini – Pio II*, Bari 1950.
- Petrucci 1979 - *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento*. Guida storica e critica a cura di Armando Petrucci, Roma-Bari 1979.
- Pio II 1997 - Pio II, *I commentari*, II vol., Siena 1997.
- Pius II 1496 - Pius II (papa 1458-1464), *Epistolae familiares*, Nurenberge, Anthonius Koberger, 1496, Kal. Iunii XVI [V. 17], 4°.
- Pop, Mârza 1998 – Ioan-Aurel Pop, Iacob Mârza, “Personalitatea și epoca lui Iancu (Ioan) de Hunedoara reflectate în însemnările de pe un incunabul de la 1481”, în *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 1998, p. 48-61.
- Popescu-Spineni 1938 - Marin Popescu-Spineni, “Geograful Aeneas Sylvius și Țările Românești”, în *Revista geografică română*, Cluj, I, fasc. I, 1938.
- Sajó, Soltész 1970 - Sajó Géza, Soltész Erzsébet, *Catalogus incunabulorum que in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, vol. II, Budapesta 1970.
- Schatz 1995 - Elena-Maria Schatz, *Catalogul colecției de incunabile al Bibliotecii Naționale a României*, București 1995.
- Schumetz, Voigt 1962 - Rudolf Schumetz, Georg Voigt, *Enea Silvio Piccolomini. Papst und Humanist*, Graz-Wien 1962.
- Steinberg 1966 - Sigrid Henry Steinberg, *Five hundred years of printing*, new edition, revised by John Trevitt, New Castle 1996.
- Zappella 2001 - Giuseppina Zappella, *Il libro antico e stampa*, parte prima, Milano 2001.